

UDK 811.163.42 (091)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 27. XII. 2018.
Prihvaćeno: 24. VII. 2019.

Jezik prvih brojeva *Bosansko-hercegovačkih novina* iz 1878. godine

Matijas Baković*

Mario Grčević**

Nakon što je Austro-Ugarska po mandatu europskih sila 1878. okupirala i uspostavila svoju upravu u Bosni i Hercegovini, pokrenula je izlaženje službenih novina koje su bile posrednik između nove vlasti i stanovništva u Bosni i Hercegovini. U Sarajevu su 1. rujna 1878. počele izlaziti *Bosansko-hercegovačke novine*, koje su trebale obavještavati pučanstvo o aktivnostima nove vlasti, ali i smirivati nestabilnu situaciju u društvu zbog koje su u pojedinim krajevima Bosne i Hercegovine još uvijek trajali oružani sukobi. Iako su službene novine koje su tiskane krajem turske vladavine u Bosni i Hercegovini izlazile na ćirilici, a samo pojedini zakonski i podzakonski akti bili tiskani (i) latinicom, austro-ugarska je vlast odmah zauzela jasan stav da se Bosna i Hercegovina i u vezi sa službenim pismom mora približiti zapadnoeuropskim zemljama. Zbog toga je uvedena latinica kao glavno pismo u javnu uporabu, a uporaba je ostalih pisama, isprva, ograničena samo na uporabu unutar vjerskih zajednica. Monarhija se u tom početnom razdoblju oslanjala uglavnom na zaposlenike iz Hrvatske i omogućila je da se u bosansko-hercegovačku upravu uvede književni i administrativni jezik kakav se tada bio rabio u Hrvatskoj, čime je omogućeno da se Bosna i Hercegovina brzo i sa što manje komplikacija uključi u austro-ugarski administrativni sustav. U ovom radu opisano je pokretanje *Bosansko-hercegovačkih novina* i jezik prvih brojeva iz 1878. te su prikazane okolnosti koje su dovele do austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, *Bosansko-hercegovačke novine*, hrvatski jezik, zagrebačka filološka škola

* Dr. sc. Matijas Baković, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Borongajska cesta 83d, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-adresa: matbakovic@hrstud.hr

** Izv. prof. dr. sc. Mario Grčević, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Borongajska cesta 83d, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-adresa: mgrcevic@hrstud.hr

1. Povijesni pregled i jezično pitanje u Bosni i Hercegovini

Bosna i Hercegovina ušla je u XIX. stoljeće s tri potpuno različite književnojezične koncepcije koje su bile vezane uz konfesionalnu pripadnost i koje su oslikavale ondašnju podijeljenost bosansko-hercegovačkoga društva.¹ To se je stanje uz određene modifikacije održalo više-manje sve do današnjice. Katolička, odnosno hrvatska književnojezična koncepcija bila je zasnovana na bogatoj franjevačkoj pisanoj književnosti, koja je tematski i jezično bila sastavni dio hrvatske kulturne baštine i prostora između Dalmacije i Slavonije. Pravoslavna, odnosno srpska jezična koncepcija bila je zasnovana na crkvenoslavenskoj tradiciji na koju se nadovezala ruskoslavenska i tzv. slavjanoserbska faza (od XVIII. stoljeća), uz općeprisutnu nepismenost pa, kako navodi Miloš Okuka, »devetnaesti vijek bosanskohercegovačke Srbe zatekao je u civilizacijskoj tmini« (Okuka, 1987, 203; 1991a, 12),² jer nisu imali ni školstva (osim onoga u bogomoljama) ni vlastite književnosti. Na koncu, tu je i muslimanska, odnosno bošnjačka jezična koncepcija zasnovana uglavnom na orijentalnim jezicima i pismima, kao i pokušajima pisanja na narodnom jeziku arabicom (uz bosančicu) i koja je tim svojim izričajem bila bliža hrvatskoj nego srpskoj jezičnoj koncepciji. Rasejpanosti i nepovezanosti tih triju kulturnih krugova doprinijelo je i nepostojanje zajedničkoga javnoga školstva u Bosni i Hercegovini jer se i početna naobrazba stjecala u sklopu triju različitih konfesija i njihova školstva.

U Bosni i Hercegovini tek je krajem turske vladavine pokrenuta prva moderna tiskara,³ u kojoj su tiskane prve novine na tlu Bosne i Hercegovine,⁴ *Bosanski vjestnik*. Te su prve novine tiskane Karadžićevom reformiranom ćirilicom i fonetsko-fonološkim pravopisom. Još je nepoznato na čiji je nagovor iz Zemuna u Sarajevo došao Ignjat Sopron i zašto se je odlučio za Karadžićevu reformiranu ćirilicu, a nije posve jasan ni njegov nagli odlazak i povratak u

¹ Ovaj je članak nastao na temelju predavanja *Austro-ugarska okupacija BiH 1878. godine i jezik prvih brojeva Bosansko-hercegovačkih novina* predstavljenom na *Međunarodnoj znanstvenoj konferenciji Riječki filološki dani 12*, koja je održana u Rijeci od 8. do 10. studenoga 2018. godine. Suautorstvo Marija Grčevića u članku i u predavanju vezano je uz poglavlje *Povijesni pregled i jezično pitanje u Bosni i Hercegovini*. Drugi se dijelovi članka i predavanja oslanjaju na doktorsku disertaciju *Jezik Sbornika zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu od 1881. do 1884. i kulturno-političke prilike nakon austro-ugarske okupacije (1878.)*, koju je napisao Matijas Baković pod mentorstvom Marija Grčevića te obranio 11. lipnja 2019. godine.

² Okukin članak iz 1987., uz sitnije preinake, pretiskan je 1991. godine u knjizi *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*, a ovdje je označen s 1991a.

³ Prva je tiskara u Bosni i Hercegovini osnovana 1519. godine u Sopotnici kraj Goražda i radila je tek do 1523. godine. Sve do osnivanja tiskare u Sarajevu knjige namijenjene bosansko-hercegovačkomu području tiskaju se izvan same Bosne i Hercegovine.

⁴ Prve novine namijenjene Bosni i njezinim stanovnicima bile su *Bosanski prijatelj* i tiskane su hrvatskim jezikom u Zagrebu 1850. godine.

Zemun nakon što je ustrojio i pokrenuo tiskaru. Gotovo je nemoguće da na te "njegove" odluke nisu utjecali oni krugovi koji su u Monarhiji promicali Karadžićevu književnojezičnu reformu (usp. Grčević, 2015, 387-388). Činjenica je da je Sopron od početka 1860-ih loše poslovao u Zemunu pa mu je dolazak u Sarajevo spasio daljnje poslovanje i omogućio daljnji rad zemunske tiskare (usp. Kruševac, 1966, 164). Po prvotnom je planu Sopron trebao ostati u Bosni i Hercegovini tri godine i dobivati naknadu od 1.000 dukata godišnje (Kruševac, 1966, 164-165). Da je osmanska vlast dobro plaćala i podržavala tu njegovu prvih mjeseci privatnu tiskaru, svjedoči i napis iz prvoga broja *Bosanskoga vjestnika*, u kojem stoji: »Ovo po sebi privatno preduzeće uživa utoliko podporu od strane vlade, da je bar početak njen u materijalnom obziru obezbeđen« (*Bosanski vjestnik*, 1866, 4). Već su nakon Sopronova odlaska iz Bosne i Hercegovine njegovi suvremenici smatrali da je on taj svoj boravak u Sarajevu dobro unovčio pa tako fra Grgo Martić naglašava da se Sopron »mudro provuče inter Scylam et Caribdim ne ostavši ni prazna džepa« (cit. prema Kruševac, 1966, 172). Ipak, nakon Sopronova odlaska, budući da su turske vlasti dobro poznavale stvarnu situaciju u Bosni i Hercegovini i postojanje različitih jezičnih koncepcija, neki su se zakoni i zakonski propisi od 1869. godine, uz ćirilicu, objavljivali i latinicom i morfonološkim pravopisom (usp. Okuka, 1991b, 49). Tomu u prilog ide i dopusnica za prvu hrvatsku tiskaru koju je godine 1872. ustrojio Franjo Miličević u Mostaru i koja predstavlja početak kulturno-prosvjetnoga rada u Hercegovini, iako zakašnjeli s obzirom na prijašnja traženja bosansko-hercegovačkih franjevacu za osnivanjem tiskare.

Nakon brojnih ustanaka u Osmanskom Carstvu, koji su prijetili destabilizacijom cijele Europe, konačno se Berlinskim kongresom⁵ (13. lipnja – 13. srpnja 1878.) krenulo u rješavanje turskoga problema na Balkanu. Jednim od zaključaka izglasanoga ugovora Austro-Ugarska Monarhija dobila je dopuštenje da »okupira i upravlja pokrajinama Bosnom i Hercegovinom« (Tepić, 1998, 209). Člankom XXV. Berlinskoga ugovora određeno je da Austro-Ugarska preuzme upravu u Bosni i Hercegovini, a detalji o upravi dogovoreni su s Osmanskim Carstvom na Carigradskoj konvenciji 21. travnja 1879. godine. Tako je Bosna i Hercegovina činjenično ušla u sastav Austro-Ugarske Monarhije, iako je *de iure* ostala pod sultanovom vlašću sve do aneksije 1908. godine. Bosna i Hercegovina u sklopu Austro-Ugarske imala je poseban državno-pravni položaj, koji su, uz Berlinski ugovor, određivali još i Carigradska konvencija i Zakon o upravljanju Bosnom i Hercegovinom. Iako se mislilo da će prijenos vlasti ići mirnim putem, to se nije dogodilo, pa je austro-ugarsku vojsku dočekaao žestok oružani otpor u pojedinim krajevima Bosne i Hercegovine. Ipak, general Josip Filipović,

⁵ U Berlinu se 13. lipnja 1878. sastalo sedam velesila: Engleska, Rusija, Turska, Austro-Ugarska, Njemačka, Francuska i Italija. Tu su donesene odluke koje su dugoročno odredile novi državotvorni poredak u Europi, pa tako i na Balkanu.

koji je predvodio austro-ugarsku vojsku u Bosni i Hercegovini, ubrzo je uspješno zauzeo obje pokrajine i primirio stanovništvo. Bez obzira na to njegovo uspješno vojno djelovanje, već je krajem 1878. godine povučen iz Bosne i Hercegovine. S Filipovićem odlaskom vraćaju se u Hrvatsku pojedine istaknute osobe koje su se zalagale za buduće pripojenje Bosne i Hercegovine Hrvatskoj, među njima sin hrvatskoga bana Ivana Mažuranića Vladimir Mažuranić i Napoleon Špun Stržić, koji je bio zet bana Mažuranića.

U jugoslavenskoj i srpskoj literaturi romantičarski se prikazuje kako je general Filipović morao napustiti Bosnu i Hercegovinu zbog navodnih brojnih prigovora muslimanskoga i srpskoga stanovništva na njegovu prohrvatsku politiku. Međutim, za Filipovićeve odlazak presudan bio otpor mađarskih političkih krugova koji su željeli spriječiti vezivanje Bosne i Hercegovine uz Hrvatsku jer bi se time narušio temeljni odnos snaga dualistički uređene Monarhije (Grčević, 2015, 391-393).⁶ Dolaskom Józsefa Szlávyja na čelo zajedničkoga Ministarstva financija početkom 80-ih godina započela je mađarska politička dominacija u Bosni i Hercegovini, koja je kulminirala 1882. godine imenovanjem Benjamina Kállaya njezinim upraviteljem.

Zatečenu kulturnu politiku dvojezičnosti i dvopismenosti koja je obilježila kraj osmanske vladavine, nastavile su i austro-ugarske vlasti, ali su one dale prednost latiničnomu pismu i morfonološkomu pravopisu, pa su se u *Bosansko-hercegovačkim novinama* tiskali paralelni latinično-ćirilični tekstovi, s tim da su ispočetka oni na ćirilici bili samo preslovljeni s latinice i također pisani morfonološkim pravopisom, bez većih jezičnih intervencija. To se je promijenilo tek nakon što je 1880. urednikom imenovan Ivan (Vasin) Popović, Srbin podrijetlom iz Vojvodine, koji je u Sarajevo stigao iz Beča.

Na samom početku austro-ugarske okupacije hrvatski je jezik, latinično pismo i morfonološki pravopis i slovopis po uzoru na onaj zagrebačke filološke škole u Bosni i Hercegovini postao službenim. To se u literaturi⁷ uglavnom pripisuje tzv. "prohrvatskom kursu" generala Filipovića, no ne smije se zamariti da je riječ bila samo o uvjetnom uvođenju takva jezičnoga izričaja jer je on kod bosansko-hercegovačkih Hrvata bio prisutan i otprije. Osim toga, u situaciji u kojoj je Bosnu i Hercegovinu trebalo što prije administrativno pripojiti austro-ugarskomu sustavu, upravo se taj jezik i njegove odlike, već dokazan u Hrvatskoj, pokazao kao najlakšim i najjednostavnijim sredstvom za uklapanje

⁶ General Filipović, na zahtjev Ministarstva vanjskih poslova u Beču, napravio je plan budućega ustrojstva Bosne i Hercegovine, i to po uzoru na Hrvatsku, što je bilo u skladu s traženjima Hrvatskoga sabora. Nakon što su iz Beča, na mađarski pritisak, zatražili reviziju takva plana, što je Filipović odbio, maknut je uz sve vojne počasti iz Bosne i Hercegovine (usp. Kreševljaković, 1969, 18; Goluža, 1999, 238).

⁷ Usp. Bogićević, 1975, 249; Kruševac, 1978, 77-78; Stančić, 1991, 104; Juzbašić, 1999, 11-12; Juzbašić, 2002, 386.

Bosne i Hercegovine u austro-ugarski administrativni ustroj. Treba istaknuti da je isti ili sličan jezični tip kod bosansko-hercegovačkih Hrvata prisutan, govoreći samo o XIX. stoljeću, još od 1850., kada je Ivan Frano Jukić, pokrećući svoj časopis *Bosanski prijatelj*, preuzeo ilirsku jezičnu koncepciju i Gajev slovo-pis, a njim su se tiskale i knjige namijenjene Hrvatima i krajem turske okupacije. Ipak, ubrzo su austro-ugarske vlasti zbog političke situacije napustile imenovanje samoga jezika *hrvatskim*, ali je zacrtani jezični smjer ostao isti sve do 1883. godine, od kada se je razvijao u ponešto izmijenjenim okolnostima. U službenoj komunikaciji službeni *zemaljski* jezik u Bosni i Hercegovini tih početnih godina imenovan je različito: *bosanski*, *hrvatski*, *srpsko-hrvatski s latiničnim slovima*, *bosanski zemaljski*, *zemaljski*. Godine 1880. ministar Szlavy izjavio je u austrijskoj delegaciji da je nastavni jezik u školama »bosanski ili srpskohrvatski zemaljski jezik«, a da je kod nižih vlasti uredovni jezik sa stranaka »isključivo hrvatski« (Stenographische Protokolle der Delegation des Reichsrates, 1880). Poslije se ustalio naziv *zemaljski jezik* sve dok Benjamin Kállay nije uveo naziv *bosanski jezik*. Kad je riječ o neslužbenim tekstovima u prvim brojevima *Bosansko-hercegovačkih novina* 1878. godine, primjetno je još veće šarenilo u imenovanju službenoga jezika: *hrvatski* (br. 8, 26. rujna 1878., str. 1), *bosanski* (br. 8, 26. rujna 1878., str. 3), *zemaljski* (br. 16, 24. listopada 1878., str. 4), *srbohrvatski* (br. 20, 7. studenoga 1878., str. 3), *slavenski* (br. 27, 1. prosinca 1878., str. 4) i dr.

2. Pokretanje *Bosansko-hercegovačkih novina*

Bosansko-hercegovačke novine počele su izlaziti u Sarajevu 1. rujna 1878. kao servis nove vlasti još za vrijeme trajanja ratnih sukoba. One su stvarale dojam normalizacije stanja u zemlji. Budući da je austro-ugarska vlast nastojala što prije smanjiti dotadašnji osmanski utjecaj u Bosni i Hercegovini i priključiti ju zapadnoeuropskim zemljama, logično je bilo da se u javnu upravu uvede latinično pismo. Tako su i nove službene novine tiskane latinicom, za razliku od službenih novina koje su tiskane krajem turske vladavine Bosnom i Hercegovinom i koje su bile dvopismene i dvojezične: srpski/bosanski jezik i ćirilichno pismo te turski jezik i arapsko pismo. Ostala su pisma, isprva, ostavljena samo za uporabu unutar vjerskih zajednica, ali se je ubrzo odustalo od takve politike. Slučajno ili ne, uvođenje ćirilice u *Bosansko-hercegovačke novine* poklopilo se s Filipovićevim napuštanjem Bosne i Hercegovine,⁸ pa je i to kod

⁸ Sarajevo je general Filipović napustio 2. prosinca, a 10. prosinca predao je u Beču vrhovnu komandu nad vojskom u Bosni i Hercegovini. Ćirilica je u *Bosansko-hercegovačke novine* uvedena 29. prosinca 1878. godine.

dijela proučavatelja toga razdoblja stvorilo krivi dojam da se je radilo o napuštanju hrvatske jezične koncepcije.⁹ Privremenim urednikom imenovan je Jan Lukeš,¹⁰ tadašnji dopisnik lista *Politische Correspondenz*, koji se nalazio pri glavnom stožeru II. armije i bio je “pri ruci” novoj vlasti. Lukeš je cijelo vrijeme svojega službovanja radio kao privremeni urednik i potpisao je prvih 130 brojeva *Bosansko-hercegovačkih novina* (od 131 broja, 30. studenoga 1879., novine nemaju potpisana urednika) (Kruševac, 1978, 82). Nakon njegova odlaska, vlast se odlučila za novoga urednika postaviti nekadašnjega urednika *Srpske zore* i dopisnika *Narodnoga glasnika* Ivana Vasina Popovića. Iako je uredništvo preuzeo nešto prije, potpisan je tek od 60. broja 1880. godine. Odmah je uveo neke promjene, pa su tako nakon nekoga vremena *Bosansko-hercegovačke novine* počele izlaziti triput tjedno, ali u smanjenom formatu i s novim imenom, *Sarajevski list* (od 3. kolovoza 1881. godine). Najvažnije, njegovim preuzimanjem uredništva promijenila se je i jezična politika samih novina. Sve više je uvođen fonološki pravopis u ćirilicnim tekstovima, što je kulminiralo 1883. godine potpunim prelaskom na fonološki pravopis. Upravo se je Popović, uz Franju Vuletića, kao član tadašnjega jezično-pravopisnoga povjerenstva najviše zalagao za fonološki pravopis, odbijajući sve kompromisne prijedloge koje su nudili Kosta Hörmann i Ljuboje Dlistuš. Tako u zapisniku sa sjednice nalazimo njegov stav »da se u politici mogu sklapati kompromisi, ali u naučnim stvarima da to ne ide«, naglašavajući »pismena neka budu jedna i druga, ali pravopis mora da bude jednak« (Arhiv BiH 8-75, 1883).

⁹ Stvarnoga napuštanja zadane jezične politike ustvari nikada nije bilo. Ona se je samo modificirala prema trenutačnoj političkoj situaciji. O tom Mitar Papić navodi: »U školama, državnim i konfesionalnim, izuzev srpske škole, vladala je školska terminologija, koja je u to vrijeme upotrebljavana u školama u Hrvatskoj. To je došlo otuda što su udžbenici dolazili z (sic!) Hrvatske i što se priličan broj nastavnika, a naročito onih u gimnazijama i srednjim školama, školovao u Hrvatskoj. Tom terminologijom nazivani su školski predmeti, razni naučni pojmovi, neki oblici rada u školama kao i razni administrativni postupci u školskom dopisivanju. U pedagoškoj štampi u Bosni i Hercegovini, izuzev kod nekih Srba pisaca, takođe je upotrebljavana takozvana zapadna terminologija. U nekim udžbenicima koji su specijalno pisani za Bosnu i Hercegovinu (historija, geografija, čitanke, gramatika bosanskog jezika) pojavljuju se naizmjenično termini koji su se upotrebljavali i u Hrvatskoj i u Srbiji. Za nastavne predmete upotrebljavana su imena kao u hrvatskim školama (povjest, zemljopis, gospodarstvo, kućanstvo, krasnopis, kemija, jezikoslovje itd.). Svi pojmovi vezani za tjelesno vaspitanje (odgoj) takođe su se u nastavi i udžbenicima nazivali onako kako su se nazivali u školama u Hrvatskoj (sic!) (šport, nogomet, gombanje, gombaona, koturanje itd.). [...] Ovo je ostalo sve do kraja okupacije. Poslije 1918. godine udžbenici dolaze pretežno iz Beograda. Veći broj nastavnika takođe dolazi iz istočnih krajeva. I jedno i drugo donosi novu terminologiju i tako dolazi do određene zbrke« (Papić, 1972, 169-170).

¹⁰ Jan Lukeš (1841.-1899.) rođen je u Pragu. Bio je dopisnik nekoliko njemačkih listova. U Sarajevu je proveo približno godinu i pol i cijelo je vrijeme bio privremeni urednik *Bosansko-hercegovačkih novina*, što je vjerojatno jedan od mogućih razloga njegova napuštanja te funkcije. Umro je u Beču.

3. Jezik prvih brojeva *Bosansko-hercegovačkih novina*

Budući da u primjercima *Bosansko-hercegovačkih novina* koje posjedujemo nedostaju prva dva broja, jezik možemo pratiti tek od 3. broja od 8. rujna 1878. pa do 34. broja od 29. prosinca 1878. godine, kada je ujedno uvedena i ćirilica.¹¹

3.1. Slovopis

Bosansko-hercegovačke novine slijede slovopisni sustav zagrebačke filološke škole, kojim su se u svojim tekstovima koristili i bosansko-hercegovački franjevci od 1850. godine.

Grafem za fonem /ž/ u pismu zagrebačke filološke škole zbog morfonološkoga pravopisa nije postojao, ali se može pronaći uglavnom u turskim riječima pisan dvoslovom *dž* (*hodža, džamija, sandžak, hadžiluk, hadžija* i dr.) te u imenima i prezimenima (*Hadži Lojo, Hadži Dedo Husedžinović, Vasilj Samardžia* i dr.). Turcizam *džep* možemo pronaći fonološki prilagođen i zapisan kao *žep: žepni rječnik* (br. 7, str. 2), *žep* (br. 18, str. 1). To je u skladu s tadašnjim hrvatskim rječnicima, a odgovaralo je izgovoru u hrvatskim narječjima (usp. Vranić i Zubčić, 2013, 116), pa se pronalazi i u nešto kasnijoj hrvatskoj periodici u Bosni i Hercegovini (usp. Budimir, 2014, 36) te kod pojedinih književnika u Hrvatskoj (usp. Anić, 1971, 32; Sović, 1985, 74). Isto tako, ime se mađarskoga naroda i njegove izvedenice, uz dvoslov *dž*, može pronaći zapisano dvoslovima *gj* i *dj*: *mađarske novine* (br. 14, str. 2.), *5000 Mađžara* (br. 25, str. 3), *Magjar* (br. 6, str. 1), *finško-magjarskoga plemena* (br. 8, str. 1), *mađjarskih vina* (br. 13, str. 4). Rijetko se dvoslov *dž* pojavljuje u drugim tuđicama kao primjerice *budžet* (br. 20, str. 2; br. 26, str. 3), a još rjeđe se provode glasovne promjene u pismu, kao primjerice *narudžbine* (br. 30, str. 3, oglas Knjižare braće Jovanovića).

Fonem /ž/ nalazimo napisan prema uzusu zagrebačke filološke škole dvojako: a) dvoslovno *dj* u domaćim riječima: *nagradjuju, provadjati, izvadjati, šaljivdjija, međjutim, među, takodjer, gospodje, gospodjice, usudjuje, dodjosmo, uredjenja, mladji, na leđjih, sugradjani* (sve br. 3, str. 1); b) dvoslovno *gj* u riječima stranoga podrijetla: imena *Gjuro, Gjurgjo i Gjorgjo, fra Angjeo* i dr., prezimena *Gjinić, Gjegić, Pugja, gjaurkinja, pogjaurio* (br. 3, str. 2, preuzeto iz *Obzora* i objavljeno u rubrici *Podlistak*), *gjaure* (br. 11, str. 3), *angjeli* (br. 4, str. 1), *Magjar* (br. 6, str. 1), *dvostrukim gjonima* (br. 8, str. 4), *gjuubar* (br. 33,

¹¹ U ćirilničnim tekstovima rabi se Karadžićeva reformirana grafija, koja je u Bosni i Hercegovini usvojena 1866. godine.

str. 1). U rubrici *Podlistak*, u ulomku iz romana *Put oko zemlje za osamdeset dana Julesa Vernea*, vjerojatno preuzetoga iz zagrebačkih novina, nalazimo više puta imenicu *general* napisanu dvoslovom *gj*: *gjenterali*, *gjenteral* (prvi put u br. 24, str. 1, zadnji put u br. 31). Postoje i iznimke, pa se i u pojedinim domaćim riječima može pronaći dvoslov *gj*: *dogagjaje* (br. 16, str. 1), *rogjaka* (G pl., br. 8, str. 2), a u prezimenu *Gjurdjević* kombinacija dvoslova *gj* i *dj* (*Spiro Gjurdjević*, br. 16, str. 2).

Iako je ujednačeno pisanje fonema /ć/ grafemom *ć*, što je bilo u skladu s Veberovom preporukom (Veber, 1876, 21), može se pronaći isti fonem pisan dvoslovom *tj*, pisan sukladno s etimološkim pravopisnim načelom, uglavnom u instrumentalu jednine, i bez provođenja jednačenja po mjestu tvorbe i jotacije u pismu: *zahvalnostju* (br. 3, str. 2), *uputjuju* (br. 6, str. 1), *pomastju* (br. 9, str. 3), *krstjane* (br. 10, str. 2), *krstjaninu* (br. 10, str. 2), *odanostju* (br. 11, str. 3), *marljivostju* (br. 12, str. 2), *svetčanostju* (br. 13, str. 2), *sposobnostju* (br. 13, str. 2), *čistjenje* (br. 15, str. 1), *plemenitostju* (br. 17, str. 3), *kristjani* (br. 19, str. 1), *zaposjednutje* (br. 23, str. 2), *šetjućeg* (br. 27, str. 3), *brižljivostju i revnostju* (br. 30, str. 3), *platjom* (br. 32, str. 3), *obratja* (br. 35, str. 1).

3.2. Pravopis

Uz latinicu, nove su vlasti u uporabu uvele i morfonološki pravopis koji je slijedio smjernice zagrebačke filološke škole, ali i franjevačku spisateljsku tradiciju u Bosni i Hercegovini. Takav se pravopis odlikuje nejednačenjem suglasnika po zvučnosti, zadržavanjem suglasnika *t* u suglasničkoj sekvenciji *-stn* te dosljednom primjenom sekvencije *-čtvo* u pismu: *obskrbjuje*, *obsada*, *obstan-ka*, *podpuno*, *predplaćuje*, *srbskom*, *englezku*, *vršitbi*, *uzkrati*, *bolestnih*, *mjestnoga*, *koristne*, *sviestni*, *uredništva*, *zapovjedništva*, *stanovništvo*, *zastupništvo* i dr.

U zapisivanju refleksa jata prevladava dvoslovno *ie* u dugim slogovima i je u kratkim, ali nalazimo i *ije/je*, uz velika kolebanja: *viesti* i *vjesti*; *vrieme* i *vrije-me*; *odielo*, *odjelo* i *odijelo*.

Iako je latinica bila glavno pismo nove uprave, od 34. broja (latinicom je zapisano 29. prosinca 1878., a ćirilicom 17. децембра 1878.) u *Bosansko-hercegovačkim novinama* nalazimo ćirilicu. I ćirilični su tekstovi pisani morfonološkim pravopisom, a ponegdje su samo preslovljeni iz latiničnih, kao primjerice u *Pozivu na predplatu* iz 33. i 34. broja, v. *Tablica 1* (prema Baković, 2019).

Tablica 1. Usporedba latiničnoga i ćiriličnoga teksta u *Pozivu na pretplatu*

<i>Poziv na predplatu, br. 33 22. prosinca 1878.</i>	<i>Позив на предплату, br. 35 29. prosinca 1878. / 17. децембра 1878.</i>
<i>Ovim pozivamo u obće najučtivije na predplatu na „Bosansko-Hercegovačke Novine“ od nove godine.</i>	<i>Овим позивамо у обће најучтивіје на предплату на „Босанско-Херцеговачке Новине“ од нове године.</i>
<i>One će donositi poglavito sve službene vjesti, izvan toga podpunu kroniku političnu, inozemsku i domaću kao i sarajevsku, pa i različnosti, brzojave, brzojavne tečaje, podlistke, priče, objave itd.</i>	<i>Оне ће доносити поглавито све службене вјести, изван тога подпуну кроніку політичну, иноземску и домаћу као сарајевску, па и различности, брзојаве, брзојавне течаје, подлистке, приче, објаве и т. д.</i>
<i>Predplate sa strane neka se u priloženim imenom, karakterom, mjestom stanovanja i rokom predplate točno izpunjenim i odgovarajućim iznosom novca oterecenim predplatnima naručbinama frankirano upute na Administraciju „Bosansko Hercegovačkih Novina“ u Sarajevu.</i>	<i>Предплате са стране нека се у приложеном имену, карактером, мјестом становања и роком предплате тачно изпуњеним и одговарајућим износом новца отерећеним предплатним наручбинама франкирано упуте на Администрацију „Босанско-Херцеговачких Новина“ у Сарајеву.</i>

Pravopisnomu pitanju također pripada i tada vrlo aktualno razlikovanje bi-lježenja genitiva množine u odnosu na genitiv jednine. Kako bi se izbjegle eventualne poteškoće i dvojbe, zagrebačka je filološka škola u genitivu množine propisivala pisanje završnoga *h*.¹² Njihov glavni gramatičar Adolfo Veber to pojašnjava: »budući da je takov genitiv mnogih riečih u pismu posve jednak genitivu singulara, to se sbog lagljega razumljenja slovu **a** dodaje još **h**: *jelen, jelena; jeleni, jelenah = jelēnā-h*. – Ovo **h** izgovaraju čakavci i kajkavci u riečih III. deklinacije jasno i glasno: deset božjih zapoviedih. Oni štokavci, koji nigdje neizgovaraju **h**, neizgovaraju ga ni u genitivu plurala. Crnogorci izgovaraju ga svuda, pa i u tom padežu. Hercegovci pako, premda ga na mnogih drugih mjestih izgovaraju, neizgovaraju ga u genitivu plurala, pak toga se načina treba držati i u književnom jeziku« (Veber, 1876, 33). Njegovim se zaključcima o

¹² Kada se govori o nastavcima genitiva množine zagrebačke filološke škole, uglavnom se misli na grafijski nastavak *-ah*, zbog njegove učestalosti, a rjeđe se spominju nastavci *-ih* i *-uh*, koji se također mogu pojaviti. Razmatrajući taj problem Branka Tafra napominje: »Kada su pobijedili lingvistički razlozi, ilirci su promijenili svoj prvotni stav o genitivnom nastavku. Zanemariivši njihovo početno neznanje, možemo zaključiti da su u književnojezičnoj normi zagrebačke filološke škole u imeničkoj deklinaciji u genitivu množine nastavci *-a* i *-i* te u genitivu i lokativu duala *-u*, koji imaju svoje grafijske oznake *-ah*, *-ih*, *-uh*. Slovo *h* u toj poziciji ima istu funkciju kao i slovo *a* ili *e* u dvoslovu *ar* ili *er* za /r/ u štokavskim tekstovima« (Tafra, 1995, 130).

nužnosti pisanja genitivnoga *h* priklonio i pravopisni pododbor koji potvrđuje da treba pisati genitivno *h*, bez obzira na postojanje ili nepostojanje njegova izgovora (Mrazović, 1877, 219-220). *Bosansko-hercegovačke novine* slijede zacrtane smjernice: *iz obližnjih seoskih obćinah* (br. 3, str. 1), *ima se svakih 8 danah* (br. 3, str. 1), *kod razpravah, skupštinah* (br. 3, str. 1), *kroz 400 godinah* (br. 3, str. 1), *niz zakonah* (br. 3, str. 1), *do 10 satih* (br. 4, str. 1), *svih onih kriepostih* (br. 4, str. 1), *svih trijuh kolona* (br. 27, str. 2), *u korist Vas svijuh* (br. 3, str. 1) i dr.

Futur prvi piše se rastavljeno (pisan bez završnoga *i* ili s njim), a može se pronaći iznimno pisan i sastavljeno: *vićete* (br. 9, str. 3), *primiće se* (br. 32, str. 1), *biće* (br. 32, str. 1), *platiće* (br. 33, str. 2), *plamuhe* (br. 34, str. 1). Nalazimo i rastavljeno pisanje, ali bez završnoga *t*: *učestvova će* (br. 20, str. 2), *ima će se* (br. 20, str. 2).

3.3. Fonologija

U *Bosansko-hercegovačkim novinama* jekavski odraz jata pronalazimo u neodređenim zamjenicama i priložima: *nješto* (br. 16, str. 2; br. 23, str. 1), *njeki* (br. 5, str. 2), *njeke* (br. 10, str. 2), *njekoliko* (br. 10, str. 2), *njekoje* (br. 20, str. 1), *njekako* (br. 21, str. 1), što odgovara i nešto kasnijoj situaciji u hrvatskom tisku u Bosni i Hercegovini.

Vrlo rijetko u tekstovima možemo pronaći niječne oblike glagola *jesam* u ijekavskom obliku, jer je, kao i danas, u onodobnim latiničnim tekstovima prevladavao ikavski oblik: *nijesam* (br. 25, str. 2), *nijesmo* (br. 6, str. 2), *nijesu* (br. 11, str. 1).

Kada je riječ o šćakavizmima, treba istaknuti da redovito dolaze u novinama od turskoga doba (usp. Nogo, 1981, 193) pa sve do austro-ugarske uprave (usp. Kuna, 1981, 61; Budimir, 2014, 33-34), a mogu se čuti i u današnjem suvremenom govoru Hrvata i Bošnjaka (usp. Kadić, 2014, 337). Ne smije se izgubiti iz vida da su upravo šćakavizmi jedno od obilježja bosanske franjevačke književnosti. Tako šćakavizme u *Bosansko-hercegovačkim novinama* koji dolaze u različitim dopisima suradnika možemo promatrati i kao odraz tadašnje dijalektne situacije na bosansko-hercegovačkom području, ali se oni isto tako mogu pronaći i u službenim oglasima, što znači da su bili prisutni i prihvaćeni i kod obrazovanih slojeva: *za smješćenje hrane* (br. 10, str. 5), *uprepašćeni* (br. 16, str. 2), *smješćen* (br. 17, str. 1), *šćap* (br. 18, str. 2), *išču* (br. 21, str. 3), *ovlašćene* (br. 22, str. 2), *uvršćenja* (br. 24, str. 1), *izvješćeni* (br. 25, str. 2).

Jotacija se u pojedinim promatranim tekstovima ne provodi dosljedno. Tako pronalazimo primjere u kojima se ne umeće epentetsko *l* između pojedinih usnenih suglasnika i *j*, što je u skladu s morfonološkim pravopisom i pisanom

tradicijom. Ipak, treba istaknuti da se takva pojava postupno gubi u tadašnjem hrvatskom tisku u Bosni i Hercegovini (usp. Kuna, 1981, 61): *rodoljubja* (br. 14, str. 2), *uslovjah* (br. 30, str. 2), *poglavlja* (br. 14, str. 2), *slavje* (br. 28, str. 2).

Vrlo se rijetko može pronaći provedena jotacija u sekvenciji *tje*, i to samo iznimno u službenim objavama: *izčeralo* (br. 22, str. 1; Proklamacija baruna Filipovića), *hćela* (br. 3, str. 2, preuzeto iz *Obzora* i objavljeno u rubrici *Podlistak*).

3.4. Morfologija

U drugoj polovicu XIX. stoljeća u Hrvatskoj traje žestoka borba filoloških škola. Osim na pravopis, ta se borba najviše usmjerila na bilježenje starih i novih padežnih nastavaka, odnosno dativa, lokativa i instrumentala množine. U hrvatskoj se gramatičarskoj tradiciji poštovala i podjela na tri sklonidbene vrste, koju je uspostavio Bartol Kašić uzimajući nastavak za genitiv jednine (*a, e, i*), što su slijedili i ostali hrvatski gramatičari sve do vukovaca (Tafra, 2012, 407).

Takvu podjelu s karakterističnim nastavcima za dativ, lokativ i instrumental množine donosi i Veber: tip *jelen*, nastavci množine *-om, -ih, -i* (Veber, 1876, 29); tip *žena*, nastavci množine *-am, -ah, -ami* (Veber, 1876, 35); tip *stvar*, nastavci množine *-im, -ih, -mi* (Veber, 1876, 37).

Važno je obilježje jezika početne faze *Bosansko-hercegovačkih novina* uporaba upravo tih starih množinskih nastavaka u dativu, lokativu i instrumentalu, opet u početku i u latiničnim i u ćirilničnim tekstovima, npr.: *по кућама и дућаних, одредбам, по постојећу редарствени пропису* (br. 35, str. 1).

Ipak, treba istaknuti da, iako prevladava, takvo pisanje nije dosljedno ni u latiničnim tekstovima *Bosansko-hercegovačkih novina*. Slijede primjeri koji prate Veberove smjernice u pisanju tih množinskih padeža:

a) Dativ množine: *Ovo se proglašuje javno stanovnikom Bosne bez razlike vjere i narodnosti* (br. 5, str. 1); *ter svim oblastnim činovnikom i službenikom naložiti* (br. 12, str. 1); *Zasljepljeni ustali su proti otčinskim namjeram cesara i kralja* (br. 22, str. 1); *proti ovim ustanovam* (br. 25, str. 1); *da se utre put novim vlastim* (br. 6, str. 1); *a prema okolnostim stavit će se* (br. 22, str. 1).

b) Lokativ množine: *u vrtlovih i vinogradih njeke poljske radnje obavljati* (br. 30, str. 2); *te će se po kotarjih i selih* (br. 30, str. 3); *kako ih je vidjeti u ilustriranih novinah* (br. 3, str. 1); *nalazećih se u ovdašnjih bolnicah* (br. 12, str. 2); *koji se u nekih svečanostih indijskih bacaju jagernautu pod kola* (br. 30, str. 1).

c) Instrumental množine: *medju ovimi pokrajinami i susjednimi dielovi austrijske monarkije* (br. 4, str. 1); *u koliko se novimi nezamjenjuju* (br. 30, str. 2); *medju vlasteli i zakupnici utanačeni* (br. 30, str. 2); *s persijskim umjetninami*

(br. 31, str. 2); *oba živimi riečmi spomenuše* (br. 7, str. 2); *kao što je to sa stvarmi* (br. 18, str. 2).

U više navrata imenica *Bosna* u lokativu ima oblik prema pridjevnoj sklonidbi *Bosnoj*: *da se sve ono, što je u Bosnoj i Hercegovini kroz 400 godinah zapušteno* (br. 3, str. 1); *Jer da to nečinimo nebi u Bosnoj i Hercegovini došlo do mira, reda, sigurnosti i napredka* (br. 3, str. 1); *Što se je u Bosnoj i Hercegovini kroz minula četiri stoljeća zanemarilo danas je već svakomu poznato* (br. 4, str. 1); *te svetoj stolici izviesti o stanju katolika u Bosnoj kao i o nuždskih koracih, koje bi kurija glede njih učiniti imala* (br. 7, str. 2); *To je bila sudbina naroda našega u Bosnoj i Hercegovini* (br. 8, str. 1); *I Bosna stupa u krug dietce njegove ter sutra će narod u Bosnoj i Hercegovini* (br. 10, str. 2).

U *Bosansko-hercegovačkim novinama* genitiv i dativ zamjenice *oni* možemo pronaći u obliku s protetskim *j*: *jih* i *jim*, što je također u skladu s tadašnjom hrvatskom normom (usp. Veber, 1876, 41), ali i ostalim hrvatskim tiskom u Bosni i Hercegovini (usp. Kuna, 1981, 73; Budimir, 2014, 32): *neka jim ju vrati* (br. 4, str. 2); *koji su jim s početka bili* (br. 10, str. 2); *koliko jih ima* (br. 11, str. 3); *a za tim jih odvede u svoju sobi, gdje jih gostio upravo do mraka svim što jim je duša mogla poželiti* (br. 33, str. 3).

Ondašnja je norma tražila da se oba dijela složene zamjenice *savkolik* dekliniraju, pa tako Veber pojašnjava da »pridavnik: *savkoliki* deklinira obje sastavnice: svega kolikoga i t. d.« (Veber, 1876, 50), a slične primjere nalazimo i u početnim brojevima *Bosansko-hercegovačkih novina*: *svekolikoga* (br. 11, str. 5), *svemkolikom* (br. 12, str. 1), *svekolika* (br. 12, str. 1), *vaskoliki* (br. 25, str. 1, isti oglas ponovljen i u naredna dva broja).

U skladu s pisanom tradicijom, ali i dijelom s normom zagrebačke filološke škole, i particip se prezenta sklanjao. Njihovim utjecajima može se pripisati i uporaba glagolskih priloga s odstupanjima *ći* u *ć* i *vši* u *v*: *pokazujuć* (br. 16, str. 2), *zaposjednuv* (br. 9, str. 1); *povračajuća (!) se vojska* (br. 19, str. 3); *doznala je okolo šetajuća se publika* (br. 23, str. 2); *u Beču izlazećega časopisa* (br. 23, str. 2); *sastajućih se prijateljeh* (br. 4, str. 1); *preko četiri stotine godina trajavšega* (br. 11, str. 3); *došavša novčana pomoć* (br. 29, str. 2); *kod ovoga sabiranja sudielovavšim* (br. 26, str. 2).

Iako su tada bili prisutni u hrvatskom tisku (usp. Kuna, 1981, 76; Budimir, 2014, 47), ali i u književnim tekstovima (usp. Anić, 1971, 48-49; Sović, 1985, 88), u *Bosansko-hercegovačkim novinama* samo iznimno pronalazimo dijalektne oblike glagola u 3. licu množine, kao primjerice *živu* (br. 4, str. 2).

Ipak, nešto je češća uporaba glagola pete vrste, koju također nalazimo u tadašnjem tisku u Bosni i Hercegovini (usp. Kuna, 1981, 76; Budimir, 2014, 47), ali i kod hrvatskih pisaca (usp. Sović, 1985, 88): *pozivlje* (br. 4, str. 2), *odozivilje* (br. 8, str. 1), *uzimlje* (br. 20, str. 3), *dojimplju* (br. 26, str. 2), *počimlje* (br. 15, str. 1).

3.5. Pojedina sintaktička obilježja

Postoji stilska razlika između službenoga i neslužbenoga dijela *Bosansko-hercegovačkih novina*, a uvjetovana je ponajprije sadržajem i koncepcijom novina. Naime, službene su objave i zakoni pisani šturim birokratskim jezikom (administrativnim stilom), koji je morao biti koliko-toliko ujednačen, a u neslužbenom je dijelu, u književnim i drugim priložima, jezik mnogo slobodniji i, što je vrlo važno, dolazi od raznih dopisnika s različitim stupnjem naobrazbe.

Smještaj glagola na kraj rečenice jedno je od obilježja starije franjevačke književnosti, ali i općenito tiskovina tijekom XIX. stoljeća (usp. Kuna, 1981, 37; Budimir, 2014, 55): *svoje gostione i kavane najkašnje do 10 sati u večer polag evropejskoga računanja vremena otvorene držati mogu, da ih dakle svaki dan točno u 10 sati u večer zatvoriti imaju* (br. 4, str. 1).

U sintaksi padeža, u *Bosansko-hercegovačkim novinama*, možemo pronaći uporabu prijedloga *radi* s genitivom u uzročnom značenju, ali su takvi primjeri bili rijetki u ranijem tisku turske uprave (Kuna, 1981, 39): *i da potrebne mjere radi prevoza sakupljene desetine* (br. 3, str. 1); *koji se u obćine radi toga sabiranja izašiljali budu* (br. 3, str. 1); *Što se ovim ravnanja radi do obćega znanja stavlja* (br. 3, str. 1).

U starijem pisanom jeziku, atribut u rečenici često dolazi iza imenice, pa takav redosljed ponekad nalazimo i u promatranim novinama: *kronika vojnička* (br. 3, str. 1); *viesti sarajevske* (br. 3, str. 2); *vjesti stranske* (br. 3, str. 2); *cesar austrijski* (br. 5, str. 1); *gospodstvom osmanlijskim* (br. 8, str. 1); *vlade osmanske* (br. 8, str. 1); *žitelji zenički* (br. 20, str. 2); *tečaj brzogovni* (br. 33, str. 3).

Enklitika *je* često dolazi iza enklitike *se*, što je također obilježje starijega jezika, ali i ondašnjega hrvatskoga tiska u Bosni i Hercegovini (usp. Budimir, 2014, 55): *koja se je prelievala u modro* (br. 3, str. 2); *na kojih se je čitalo* (br. 4, str. 1); *poslužila se je svojim uplivom* (br. 5, str. 1); *odputila se je* (br. 5, str. 2); *vratio se je* (br. 31, str. 1); *koji se je nedavno sbio* (br. 33, str. 2).

U prenesenim tekstovima, vjerojatno iz zagrebačkih novina, pojavljuje se konstrukcija sa zamjenicom *se* u dativu: *Vrlo je znamenito, što si ladje mogu nabavljati goriva* (br. 24, str. 2); *Za to komu treba slonova nije mu druge, do li da si ih ide sam loviti* (br. 29, str. 1).

Sintaktičku konstrukciju *da* i prezent s glagolom *trebati* također pronalazimo u *Bosansko-hercegovačkim novinama*, što odgovara ondašnjoj situaciji u cjelokupnom hrvatskom tisku u Bosni i Hercegovini (usp. Budimir, 2014, 52): *U njih treba da bude uz podpuno usposobljenje takodjer neumorne marljivosti* (br. 4, str. 1); *Ostale neuke treba da razboriti i pošteni ljudi uputjuju i privadjaju na pravi put* (br. 6, str. 1); *Netreba da svi hoće sve da rade* (br. 10, str. 2).

Prijedlog *iza* često dolazi u vremenskom značenju, a može doći samostalno ili u svezi *iza kako* (u današnjem značenju 'nakon što'): *iza svršena objeda* (br.

3, str. 2), *brzo iza toga* (br. 5, str. 2), *iza krvave borbe* (br. 12, str. 1), *obrtnici koji su iza ulaza c. kr. vojske otvorili gostione trgovine* (br. 20, str. 1), *najdulje za 14 danâ iza kako se ova proklamacija proglašila* (br. 22, str. 1), *najdulje za 48 satih, iza kako ovaj oglas obnarodovan bude* (br. 27, str. 1), *iza kako se o njegovoj nepopravljivosti uvjerila* (br. 30, str. 2).

Za označavanje vremenskoga razdoblja pronalazimo uporabu akuzativa s prijedlogom *kroz*: *kroz minula četiri stoljeća* (br. 4, str. 1), *kroz nekoliko dana* (br. 5, str. 2), *kroz tri sahata* (br. 30, str. 1), *kroz dulje vremena* (br. 31, str. 4) i dr.

Veznik *pošto*, uz vremensko značenje, može se pronaći i u uzročnom značenju, bilo na početku rečenice, bilo kao umetnuti dio: *pošto se je dogodio napadaj* (br. 5, str. 1); *na drugim mjestima su velike i duboke rupe, pošto je pokrivač kanala provaljen* (br. 6, str. 2); *mogu ostati u porabi, pošto su izvan grada i pošto po svemu odgovaraju postojećim propisom* (br. 6, str. 2); *ne dade se dakle dvojiti, da će policija uloviti svoju pticu, pošto će određena nagrada živo potaći i onako revne i lukave agente* (br. 15, str. 1); *nu pošto se nakon daljega vremena* (br. 30, str. 2); *pošto je iz zdravstvenih obzira strogo zabranjeno* (br. 33, str. 1).

Slično je i s prijedlogom *radi*, koji gotovo redovito dolazi i u uzročnom značenju umjesto prijedloga *zbog*: *ter toga radi moramo mi* (br. 5, str. 1); *čega radi će se* (br. 16, str. 3); *koji je za najkraće vrijeme radi njegove vrstne djelatnosti obće razprostranjen* (br. 33, str. 4) i dr.

3.6. Leksik

U istim brojevima mogu se pronaći riječi koje se mogu pripisati korpusu bilo kojega naroda u Bosni i Hercegovini, ali i drugih susjednih zemalja. Tako su potvrđeni: germanizmi (*friško, orden, flaša, ciglanska fabrika, logor, advokat, paket, mašina* i dr.), hungarizmi (*astal, marva, paprikaš, soba, cipelar, lopov* i dr.), talijanizmi (*banka, banknota, firma, valuta, dukat, barka* i dr.), galicizmi (*žaketa, pantalona, banket, etaža, žandarm te batalion, bataljun, bataljon* i dr.), srbizmi (*srez, docnije, odocniti, vaspitaju, drum, drumar, spisak, obezbređenje, snabdjeveni* i dr.). Ipak, zbog višestoljetne turske prisutnosti u *Bosansko-hercegovačkim novinama* nalazimo najveći broj orijentalizama. To nije samo karakteristika bosansko-hercegovačkoga područja, nego su pojedini orijentalizmi postali nezamjenjivi na cjelokupnom balkanskom prostoru jer nisu imali pravih zamjena, kao primjerice *kat, hodža, mahala, boja, hadžija, konak, čarapa, čelik, jastuk* i dr. Budući da je i nova, austrougarska vlast veliku pozornost pridavala muslimanskomu stanovništvu, nije se išlo u prevelike leksičke promjene, odnosno nastojalo se zadržati što je moguće više do tada udomaćenih riječi. Neki su,

danas manje poznati, orijentalizmi koje nalazimo u *Bosansko-hercegovačkim novinama*: *akšam* (m., tur.-perz. prvi mrak, prvi dio večeri neposredno nakon zalaska sunca), *balčak* (m., tur. držak sablje ili mača), *binbaša* (m., tur. vojnik, major, zapovjednik tabora u turskoj vojsci), *ćurak* (m., tur. ogrtač od ovčje kože s dlakom), *espap* (m., ar. oprema, materijal, potrepštine; roba za prodaju), *hamal* (m., ar. nosač), *hućumet* (m., ar. zgrada u kojoj su smještene upravne vlasti), *jagluk* (m., tur. duguljasti rubac), *kaftan* (m., perz. vrsta duge gornje oprave), *kršla* (f., tur. vojarna, kasarna), *mutesarif* (m., ar. okružni načelnik, oblasni načelnik), *nizam* (m., ar. regularna vojska u Osmanskom Carstvu), *redif* (m., ar. pričuvni vojnik), *saruk* (m., tur. zavoj oko kape), *valija* (m., ar. guverner pokrajine), *zaptija* (m., ar. redar, policajac; policija).

I taj popis pokazuje njihovu veliku zastupljenost u prvim brojevima *Bosansko-hercegovačkih novina*, što je bilo u skladu s politikom nove vlasti, koja se nastojala približiti bosansko-hercegovačkim muslimanima kako bi otupila val nezadovoljstva nakon nasilnih događaja. Htjelo se pokazati da nova vlast ne će favorizirati kršćansko stanovništvo te da će poštivati zatečeno stanje na terenu. Zato se nije ni išlo u pre naglu jezičnu promjenu jer je već uvođenje latinice, nakon što je turska vlast favorizirala ćirilicu, dočekano loše kod pravoslavnoga stanovništva, pa se takva situacija nastojala izbjeći i kod muslimanskoga.

Na koncu, tim orijentalizmima možemo pridodati i posebnu leksičku skupinu koju čine riječi koje dolaze u zagradama te objašnjavaju ili jasnije određuju pojedini termin. Njihovu pojavu možemo protumačiti potrebom da se običnomu puku što više približe i pojasne nove riječi koje su neminovno došle s novom vlašću i koje su, lako je moguće, trebale zamijeniti neke dotadašnje pojmove. To se sve, nakon oružanoga otpora, moralo provesti što bezbolnije, pa se javila potreba uvođenja takvih riječi koje su trebale zadovoljiti sve strane dok vrijeme ne pokaže što će ostati i opstati, a što otpasti iz uporabe. Ovdje su uz "prave" sinonime navedene i objasnidbene (opisne) riječi koje su pobliže pojašnjavale ili nadopunjavale neki izraz. Iako njihov broj nije velik, važni su zbog toga što pokazuju model kojim se je vlast poslužila u nešto kasnijem razdoblju kad su se rješavala jezična i pravopisna pitanja na bosansko-hercegovačkom području. Slijede primjeri: *selske glavare (kneze)*, *rujan (septembar)*, *svjetionice (fenjere)*, *svietnjaka (fenjera)*, *izraelitičko (žudijsko)*, *oriž (pirinč)*, *slador (sećer sic!)*, *hodžu (učitelja) mekteba (škole)*, *hafiz (čuvar)*, *mahalski (kvartalski)*, *ulema (književnik)*, *ćabu (Meku i Medinu)*, *juzbaše (stotinjaša)*, *kaimom (turskom bankom)*, *agoniji (skončanju)*, *vlastele (aga)*, *zakupnika (kmetova)*, *Julio Cezar (čitaj Cezar)*, *javnu kuharnu (aščinicu)*, *major (binbaša)*, *binbašu (majora)*, *mastilo za čizme (Wichse)*, *crnila (Tinte)*, *pečatnog voska (Siegellack)*, *hodočastje (hadžiluk)*, *kasarnu (kršlu)*, *hamala (nosioca)*, *Latinin (Katolik)*, *vladin kornak (Hućumet)*, *pekarija (pećih)*, *austrijske desetice (seksera)*, *tukce (purane)*, *okružju (sandžaku)*, *ustav (Šerijat)*.

Iz primjera je uočljivo da se s jezične strane nastojalo zadovoljiti sve narodne skupine u Bosni i Hercegovini, stavljajući u zagrade neki sinonimni pojam, kao primjerice *rujan (septembar)*, varirajući ponekad u samom tekstu pojmove, dajući čas jednima, a čas drugima prednost, kao primjerice *major (binbaša)* i *binbaša (major)* ili čak upućujući kako što treba čitati, primjerice *Julio Cezar (čitaj Cezar)*. Sve je to posljedica delikatne situacije koju su nove vlasti zatekle dolaskom na bosansko-hercegovačko područje i pokušaja balansiranja između triju naroda, nastojeći se ne zamjeriti bilo komu, a opet ne dajući ni prednost bilo kojoj strani tih početnih godina.

4. Zaključak

Franjevci su bili prvi koji su nastojali standardizirati slovopisnu i pravopisnu normu u Bosni i Hercegovini početkom XIX. stoljeća. Djelovanjem Ivana Franje Jukića to je uspješno provedeno sredinom istoga stoljeća, pa se može reći da je narodni govor u Bosni i Hercegovini svoj primjeren pismeni oblik dobio prihvaćanjem ilirskoga slovopisa i pravopisa. Ipak, zbog nepostojanja organiziranoga školstva, a posebice tiskarstva kojim bi se učvrstila usvojena norma, trebalo je čekati još nekoliko godina pa se tek otvaranjem tiskare 1866. godine i pojavom prvih novina na bosansko-hercegovačkom tlu moglo istinski planirati jezični razvoj. Nasuprot franjevačkim pokušajima, tada je prednost dana Karadžićevoj reformiranoj ćirilici, ali se izišlo u susret i katoličkomu stanovništvu tiskanjem službenih zakona, uz ćirilicu, latinicom i morfonološkim pravopisom. Time su Turci u biti priznali postojanje dviju zasebnih pisanih tradicija na bosansko-hercegovačkom području, ali su se zbog praktičnih razloga (broj pravoslavaca, bliskost bosanskih muslimana bosančici) odlučili za ćirilicu. Takvu je njihovu politiku početnih godina svoje vladavine nastavila i austro-ugarska vlast, s tim da je prednost dana latiničnomu pismu. Austro-ugarska uprava u Bosni i Hercegovini donijela je velike promjene na društvenom, političkom i kulturnom planu. Zemlju je trebalo, od najnerazvijenije turske provincije, približiti zapadnoeuropskim zemljama u što kraćem vremenskom razdoblju. Velik problem naporima nove vlasti predstavljalo je zatečeno stanje sa samo 3% pismenoga stanovništva, pa se stoga nije moglo računati na brojne domaće snage pri širenju novih ideja. S obzirom na to da je predvodio vojno zaposjedanje Bosne i Hercegovine, general Josip Filipović je u tu pokrajinu doveo brojnan činovnički aparat iz Hrvatske, pa se početnih mjeseci cjelokupna uprava oslanjala upravo na te ljude. Tako je službeno uvedena i latinica, a jezik kojim su se služili bosansko-hercegovački Hrvati i koji se zasnivao na jeziku zagrebačke filološke škole, kao i u samoj Hrvatskoj, nastojalo se uzdignuti u rang službenoga. Uvedeni je slovopis i pravopis pratio sve te smjernice, a jezik je leksički prilagođen

većinskomu bosansko-hercegovačkomu stanovništvu (pravoslavicima i muslimanima) te kao takav činio je temelj austro-ugarske jezične politike u prvim godinama upravljanja Bosnom i Hercegovinom.

Jezik prvih brojeva *Bosansko-hercegovačkih novina* slijedi jezičnu politiku koja je bila dirigrirana iz Zagreba, ali se naslanja i na tradiciju bosansko-hercegovačkih franjevacu, koji su još od prije prisvojili takav jezični tip.

Bosansko-hercegovačke novine slijede većinom slovopisni sustav zagrebačke filološke škole, a to uključuje nepostojanje, zbog morfonološkoga pravopisa, slova za fonem /ž/ u pismu u riječima domaćega porijekla, ali se može redovito pronaći u turskim riječima pisan dvoslovom *dž*: *hodža, džamija, sandžak* i dr. Također, fonem /ž/ nalazimo napisan prema uzusu zagrebačke filološke škole dvojako, dvoslovno *dj* u domaćim riječima i dvoslovno *gj* u riječima stranoga podrijetla, iako i tu postoje iznimke, pa se i u pojedinim domaćim riječima može pronaći dvoslov *gj*: *dogagjaje* (br. 16, str. 1), *rogjaka* (G mn., br. 8, str. 2). Iako je i u Hrvatskoj po preporukama tadašnjih jezikoslovaca (Veber, 1876, 21) bilo ujednačeno pisanje fonema /ć/ grafemom *ć*, može se pronaći isti fonem pisan dvoslovom, tj. u skladu s etimološkim pravopisnim načelom, uglavnom u instrumentalu jednine, i bez provođenja jednačenja po mjestu tvorbe i jotacije u pismu: *zahvalnostju* (br. 3, str. 2), *uputjuju* (br. 6, str. 1), *pomastju* (br. 9, str. 3), *krstjane* (br. 10, str. 2), *krstjaninu* (br. 10, str. 2), *odanostju* (br. 11, str. 3), *marljivostju* (br. 12, str. 2), *svetčanostju* (br. 13, str. 2), *sposobnostju* i dr.

Pravopis je bio morfonološki i naslanjao se, ne samo na zagrebačku filološku školu, nego i na pisanu tradiciju bosansko-hercegovačkih franjevacu, koji su se služili latiničnim pismom u svojem izražavanju. Takav je pravopis, kao uostalom i slovopis, postojao još za turske vladavine i ne može se smatrati stranim importom u bosansko-hercegovačku sredinu, ali se tih početnih mjeseci, kao i latinica, može smatrati nametnutim i ostalim dvama narodima, koji su slabo poznavali latinično pismo, a Srbi su već bili odustali od morfonološkoga pravopisa i priklonili se Karadžićevu fonološkomu. I u pravopisu možemo primijetiti pojedina kolebanja, a njih možemo povezati s brojnim dopisnicima koji su bili različite naobrazbe i koji su slali svoje priloge *Bosansko-hercegovačkim novinama*. Tako u zapisivanju refleksa jata prevladava dvoslovno *ie* u dugim slogovima i *je* u kratkim, ali nalazimo i *ije/je*, uz velika kolebanja: *viesti* i *vjesti*; *vrieme* i *vrijeme*; *odielo*, *odjelo* i *odijelo*. I futur prvi, koji uglavnom dolazi napisan rastavljeno (pisan bez završnoga *i* ili s njim), iznimno dolazi pisan i sastavljeno: *vićete* (br. 9, str. 3), *primiće se* (br. 32, str. 1), *biće* (br. 32, str. 1), *platiće* (br. 33, str. 2), *nlamuhe* (br. 34, str. 1). Da je situacija ovisila o naobrazbi onih koji su slali svoje priloge, svjedoče i primjeri u kojima nalazimo futur prvi napisan rastavljeno, ali bez završnoga *t*: *učestvova će* (br. 20, str. 2), *ima će se* (br. 20, str. 2).

Najvažnije je obilježje jezika početne faze *Bosansko-hercegovačkih novina* uporaba starih množinskih nastavaka u dativu, lokativu i instrumentalu, u početku i u latiničnim i u ćirilničnim tekstovima, primjerice: *no кућама u дућаних, одредбам, no nocтојећу педарствени пропису* (br. 35, str. 1). Ipak, treba istaknuti da, iako prevladava, takvo pisanje nije dosljedno ni u latiničnim tekstovima *Bosansko-hercegovačkih novina*. Isto tako, u više je navrata imenica *Bosna* u lokativu napisana prema pridjevnoj, a ne imeničnoj sklonidbi, *Bosnoj*, što također možemo pripisati utjecaju zagrebačke filološke škole.

S leksičke strane, *Bosansko-hercegovačke novine* dopuštale su veliku slobodu svojim suradnicima pa u objavljenim priložima možemo pronaći riječi koje se mogu pripisati korpusu bilo kojega naroda u Bosni i Hercegovini, ali i drugih susjednih zemalja. Unatoč brojnim germanizmima, galicizmima, talijanizmima, najveći broj riječi ipak pripada skupini orijentalnih jezika, koje su preko turskoga dospjeli na cjelokupni, ne samo bosansko-hercegovački, prostor koji je bio u stoljetnom suodnosu s Osmanskim Carstvom. Neke su od tih riječi i dan-danas nezamjenjive u leksiku bosansko-hercegovačkoga stanovništva: *boja, čarape (čorape), čizme, čelik, dućan, dušek, jastuk, jorgan, kat (sprat), komšija* i dr. Zanimljivu pojavu čini posebna leksička skupina koju čine riječi koje dolaze u zgradama i objašnjavaju ili jasnije određuju pojedini termin. Takvi objasnidbeni sinonimi najbolje nam predočuju način na koji su nove vlasti nastojale jezičnu politiku približiti svim stanovnicima u Bosni i Hercegovini. Trebalo je, nakon oružanoga otpora, pronaći idealnu formulu uvođenja novih riječi i pojmova kojom bi se zadovoljile sve strane dok vrijeme ne pokaže što će na koncu ostati, a što otpasti iz svakodnevne uporabe. Sve nam to pokazuje da su nove vlasti vodile tolerantniju jezičnu politiku prvih mjeseci svoje vladavine, nego što se to do sada pretpostavljalo na osnovi prvih poteza o davanju prednosti latinici i morfonološkomu pravopisu.

Literatura

- Anić, Vladimir (1971). *Jezik Ante Kovačića*. Zagreb: Školska knjiga.
- Baković, Matijas (2019). *Jezik Sbornika zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu od 1881. do 1884. i kulturno-političke prilike nakon austro-ugarske okupacije (1878.)* (Doktorski rad). Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
- Bogičević, Vojislav (1975). *Pismenost u Bosni i Hercegovini: Od pojave slovenske pismenosti u IX. v. do kraja austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini 1918. godine*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Bosanski vjestnik* (1866). br. 1, 7. aprila, Sarajevo.
- Bosansko-hercegovačke novine* (1878). Od 3. broja (8. rujna 1878.) do 35. broja (29. prosinca 1878./17. decembra 1878.), Sarajevo.
- Budimir, Irina (2014). *Leksik hercegovačke periodike na prijelazu iz XIX. u XX. st.* (doktorska disertacija). Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Goluža, Božo (1999). Austro-Ugarska okupacija pokrajina Bosne i Hercegovine. U: *Josip Stadler, život i djelo: Zbornik radova međunarodnih znanstvenih skupova o dr. Josipu Stadleru* (str. 225-250). Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija.
- Grčević, Mario (2015). Vanjskopolitički utjecaji na hrvatski književnojezični razvoj u drugoj polovici XIX. stoljeća. U: Ivan Šestak (ur.), *Od Mure do mora, od Save do Seine: Spomen-zbornik patru Vladimiru Horvatu SJ za njegov 80. rođendan* (str. 353-404). Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove.
- Juzbašić, Dževad (1999). *Nacionalno-politički odnosi u Bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910-1914)*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Juzbašić, Dževad (2002). *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Kadić, Safet (2014). *Bosanski jezik između lingvocida i lingvosuicida (sociolingvistički eseji i ogledi)*. URL: <http://instituteforgenocide.org/en/wp-content/uploads/2014/12/%C2%AB-Bosanski-jezik-izme%C4%91u-lingvocida-i-lingvosuicida-%C2%BB.pdf> (15.06.2019.)
- Kreševljaković, Hamdija (1969). *Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878-1919)*. Sarajevo: Arhiv grada Sarajeva.
- Kruševac, Todor (1966). Sopron u Sarajevu. *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva*, 2(2), 157-184.
- Kruševac, Todor (1978). *Bosansko-hercegovački listovi u XIX veku*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Kuna, Herta (1981). Jezik štampe u Bosni i Hercegovini do 1918. godine. U: Mevlida Karadža-Garić (ur.), *Jezik štampe u Bosni i Hercegovini do 1918. godine* (str. 8-134). Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu.
- Mrazović, Ladislav (1877). Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa. *Vienac*, br. 11, str. 176-179; br. 13, str. 210-211; br. 14, str. 217-221.
- Nogo, Ljiljana (1981). Fonetske, leksičke i morfološke osobine Sarajevskog cvjetnika. U: Mevlida Karadža-Garić (ur.), *Jezik štampe u Bosni i Hercegovini do 1918. godine* (str. 135-241). Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu.
- Okuka, Miloš (1987). Jedan pogled na književnojezičke izraze u Bosni i Hercegovini u Vukovo doba. *Književni jezik*, 16(3-4), 202-208.
- Okuka, Miloš (1991a). Pogled na književnojezičke izraze u Bosni i Hercegovini u Vukovo doba. U: Miloš Okuka i Ljiljana Stančić (ur.), *Književni jezik u Bosni i Herce-*

- govini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine (str. 11-18). München: Slavica Verlag Dr. Anton Kovac.
- Okuka, Miloš (1991b). Usvajanje Vukova jezika i pravopisa u administrativno-pravnim spisima turske administracije u Bosni i Hercegovini. U: Miloš Okuka i Ljiljana Stančić (ur.), *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine* (str. 47-51). München: Slavica Verlag Dr. Anton Kovac.
- Papić Mitar (1972). *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austro-ugarske okupacije (1878–1918)*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Sović, Ivan (1985). *Jezik Ksavera Šandora Gjalskog*. Zagreb: Školske novine.
- Stančić, Ljiljana (1991). Jezička politika i nominacija jezika u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave. U: Miloš Okuka i Ljiljana Stančić (ur.), *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine* (str. 99-119). München: Slavica Verlag Dr. Anton Kovac.
- Stenographische Protokolle der Delegation des Reichsrates* (1880). *XIII. Session: 19.10.1880 – 13.11.1880* (str. 76-77). Wien.
- Škaljić, Abdulah (1966). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.
- Tafra, Branka (1995). *Jezikoslovna razdvojba*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Tafra, Branka (2012). *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
- Tepić, Ibrahim (ur.) (21998). *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*. Sarajevo: Bosanski kulturni centar.
- Veber, Adolfo (1876). *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*. Zagreb: Troškom spisateljevim.
- Vranić, Silvana; Zubčić, Sanja (2013). Turcizmi u frazemima hrvatskih govora. *Filologija*, 60, 103-145.

Arhivsko gradivo

Arhiv BiH 8-75, 1883. Zapisnik sa sjednice.

The language in the first issues of *The Bosansko-hercegovačke novine* in 1878

Summary

After the occupation of the provinces of Bosnia and Herzegovina by Austria-Hungary as mandated by the powerful European countries, the newly established government saw the need for an official publication to serve as a means of communication between the new administration and the people of Bosnia and Herzegovina. Consequently, the newspaper *Bosansko-hercegovačke novine* was established on September 1, 1878 in Sarajevo, with the aim of informing the public of the new government's plans and intentions, as well as decreasing tensions as lingering armed conflict in parts of Bosnia and Herzegovina had created a heated situation. Since the official press during the last days of Turkish rule in Bosnia and Herzegovina was printed in the Cyrillic script and later on only a selection of legislative acts were printed in the Roman script, the Austro-Hungarian administration firmly stated that Bosnia and Herzegovina must in that respect reflect the practices of other European countries. Thus, the public administration was to use the Roman script, while the remaining scripts were, at first, reserved for use solely within religious communities. Since in the early years of the occupation the Monarchy relied mostly on the personnel from Croatia for their administrative needs, it only made sense to employ the same language used there to facilitate a quick and painless integration of Bosnia and Herzegovina into the Austro-Hungarian administrative system. This paper will outline the circumstances which led to the Austro-Hungarian occupation of Bosnia and Herzegovina, the establishment of *The Bosansko-hercegovačke novine* and analyze the language used in its first issues published in 1878.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, *The Bosansko-hercegovačke novine*, Croatian language, The Zagreb Philological School

